

## ԻՐՆ ՌՈՒՍՏԱ

ԳԻՐՔ ԹԱՆԿԱԳԻՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ  
(ՔԻՏԱՐ ԱԼ-ԱԼԱԿ ԱԼ-ՆԱՖԻՍԱ)

ԾՈՎԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԼՁ 83-86

Բնակելի աշխարհի Հայտնի ծովերից մեծերը Հինգն են՝ Հնդկաց, Պարսից ու Ջինաց ծովը<sup>1</sup>, Ռուսի, Իֆրիկիայի ու Ասորիքի ծովը<sup>2</sup>, Օվկիանոս ծովը, որը Մադրիբի ծովն է<sup>3</sup>, Պոնտոսի ծովը<sup>4</sup> և Թաբարիստանի ու Վրկանա (Ջուրջան) ծովը<sup>5</sup>:

Հնդկաց ծովի երկարությունը արևմուտքից արևելք, այսինքն եթովպիայի Հեռավոր ծայրից մինչև Հնդկաստանի ծայրը ութ Հազար մղոն է, երկու Հազար յոթ Հարյուր մղոն [լայնությամբ]:

Ռուսի, Իֆրիկիայի ու եգիպտոսի ծովի՝ երկարությունը Մադրիբի ծովից դուրս եկող ծոցից մինչև արևելք, այսինքն՝ Տյուրոս ու Սիդոն Հինգ Հազար մղոն է, իսկ լայնությունը՝ մի տեղում վեց Հարյուր մղոն է, մի այլ տեղում ութ Հարյուր մղոն: Նրանից բաժանվում է մի ծոց, դեպի Հյուսիս՝ Հոռմին մոտիկ, Հինգ Հարյուր մղոն երկարությամբ և կոչվում է Ադրիական (Ադրիաս)<sup>7</sup>, իսկ մի ուրիշ ծոց<sup>8</sup> էլ նրանից ձգվում է դեպի Նարբոն (Նարբունա) երկու Հարյուր մղոն երկարությամբ: Այս ծովում կա Հարյուր վաթսուներկու չեն կղզի, որից Հինգը խոշոր կղզիներ են: Ամենափոքրը Կորսիկան (Կուրնիս) է, որի շրջագիծը երկու Հարյուր մղոն է, ապա Սարդինիան (Սարդանիա), որի շրջագիծը երեք Հարյուր մղոն է, Սիկիլիան, որի շրջագիծը Հինգ Հարյուր մղոն է, Կրետեն (Իկրիթիա), որի շրջագիծը երեք Հազար մղոն է և Կիպրոսը (Կուբրուս), որի շրջագիծը երեք Հարյուր մղոն է:

Օվկիանոս ծովը, դա Մադրիբի ծովն է, Կանադ ծովը<sup>9</sup>: Նրանից Հայտնի է միայն այն տարածությունը որը արևմուտքից ու Հյուսիսից այն կողմն է և երկարում է եթովպիայի ծայրից մինչև Բրիտանիա (Բարաթանիա): Սա մի ծով է, ուր նավեր չեն գնում, այնտեղ կա վեց կղզի եթովպիայի դիմաց, որոնք կոչվում են Հավերժության (Ուալիդատ) կղզիներ և մի այլ կղզի, որ կոչվում է Ղադիրա (Գադիրա) Անդալուսի դիմաց՝ ծոցի մոտ: Այս ծոցը (Նեղուցը) Մադրիբի ծովից է դուրս գալիս, լայնությունը յոթ մղոն է և գտնվում է Անդալուսի և Թանժերի միջև ու կոչվում է Շաբթա<sup>10</sup> (Սաբթա) ու մտնում է Ռուսի

ծովը: Այս (Մադրիդի) ծովի հյուսիսային կողմում տասներկու կղզի կա կոչված Բրիտանական կղզիներ, որից այն կողմը չեն վայրերից հեռու է դանիում և ոչ ոք չգիտի ինչպիսին է:

Պոնտոսի ծովը դտնվում է Լադիկայից մինչև Կոստանդնուպոլսի ետևը: Երկարությունն է հաղար երեք հարյուր մղոն, լայնությունը՝ երեք հարյուր մղոն: Նրա սեջ է թափվում Տանախս՝ (Թանիս) գետը, որը հոսում է հյուսիսից, այն լճից, որ կոչվում է Մեոտիս<sup>12</sup> (Մաութիշ) և սա մեծ ծով է, թեև լիճ (ծովակ) է կոչվում: Երկարությունն է արևմուտքից արևելք երեք հարյուր մղոն, լայնությունը՝ հարյուր մղոն: Կոստանդնուպոլսի մոտ նրանից (Պոնտոսից) դուրս է գալիս մի ծոց<sup>13</sup>, որ գետի նման հոսում է ու թափվում Եգիպտոսի ծովը (Միջերկրական): Սրա լայնությունը Կոստանդնուպոլսի մոտ գրեթե երեք մղոն է և նրա վրա է կառուցված Կոստանդնուպոլիսը:

Թարարիստանի ու Վրկանի (Ջուրջանի) ծովը, Բարի (Դարբանդի) ծովն է և ունի երկարություն արևմուտքից արևելք հազար ութ հարյուր մղոն, լայնությունը՝ վեց հարյուր մղոն: Նրանում, Թարարիստանից այն կողմ երկու կղզի կա, որ անցյալում չեն եղել:

Լջ 88

Իսկ Հայկական ծովը<sup>14</sup> (ալ-րահր ալ-Արմանի), ապա նրա հեռավորությունը Խնգղեստի արևադարձից (մագար ալ-սարաթան) քսանմեկ մաս է: Նրանում ու ժեղանում են քամիները, փոթորիկները, խավարն այնքան է սաստկանում, որ մարդիկ չեն նավարկում:

Իսկ Ասորիքի ծովում երբ արեգակը Կարիճի համաստեղության սկզբից հասնում է Ձկների համաստեղության սկիզբը, ապա այդ չորս ամիսներում մարդիկ չեն կարող նավարկել այն պատճառով, որ արեգակը հեռանում է նրանից և կատաղի քամիներ են փչում նրա հյուսիսային մասում:

## ԳԵՏԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Լջ 89-93

Բնակելի աշխարհում կան մեծ նշանավոր գետեր, որոնց մի մասը գիտենք ու տեղյակ ենք նրանց մասին: Նրանցից է Գանգես (Քանք) գետը, որ հոսում է Հնդկաստանի վերին կողմերում: Բխում է Ներքին Կաշմիրի վերևից, հոսում է հարավ, մինչև թափվում է Հնդկաց ծովը: Միհրան գետը<sup>15</sup> Սինգ գետն է, բխում է Ծինկան լեռներից<sup>16</sup> և սա Մանսուրա գետն<sup>17</sup> է, որ թափվում է ծովը:

Արաքս գետը Հայաստանի գետն է, բխում է Կարնո քաղաքից (Կայիկալա), անցնում Աղասի (Ղափս) կողմերում մի մերձակա ավա-

նով (ոուստակ), ապա անցնում Դվինով, Մաղախնով (Առան): Նրա մեջ Հայաստանի և Մաղախնի (Առան) լեռներից ղետեր են թափվում, ապա անցնում Վարդանակերտով (Վարսան) մինչև Բարդանջ<sup>18</sup>, Հետո միանում է Կուր ղետին և թափվում Թաթարիստանի ծովը:

Արաքս ղետը բխում է Կարնո քաղաքից, անցնում է Առանով, նրա մեջ թափվում է Առան ղետը, անցնում է Վարդանակերտով, ապա հասնում միախառնման վայրը և միանում Կուրին: Նրանց միջև Փայտակարան (Բայլական)<sup>19</sup> քաղաքն է գտնվում: Նրանք միասին թափվում են Վրկանա (Ջուրջան) ծովը:

Կուր ղետը բխում է Ալանաց երկրից<sup>20</sup>, անցնում է Տփղիսով, Պարտավով ու թափվում Թաթարիստանի ծովը:

Իսֆիդ Ռուդի ակունքը Սիսարի<sup>21</sup> դռնից է, անցնում է Ատրպատականի հողով, ապա մտնում է ղեկմիկների երկիրը (Դայլամ) և թափվում Թաթարիստանի ծովը:

Շահ Ռուդի ակունքը Ռեյի Թալականից է և նա միախառնվելով Իսֆիդ Ռուդին թափվում է Թաթարիստանի ծովը:

Երկու Ջարերի<sup>22</sup> ակունքը Հայաստանի լեռներում է: Մեծ Ջարը թափվում է Տիգրիսի մեջ Հադիսայի<sup>23</sup> մոտ, իսկ Փոքրը՝ Սիննի մոտ: Նահրաուան ղետը<sup>24</sup> բխում է Հայաստանի լեռներից, անցնում է Բար Սալուայով և այնտեղից սկսած կոչվում է Տամառա:

Աղանայի և Մամեստիայի գետ Սարոսը (Սայհան)<sup>25</sup> բխում է Ռումի երկրից և թափվում է Ասորիքի ծովը: Պիրամոս (Ջայհան)<sup>26</sup> գետը բխում է Ռումի երկրից և անցնելով Մամեստիայի ու Քաֆարբայայի արանքով թափվում է Ասորիքի ծովը:

Եփրատ գետը բխում է Ռումի երկրում մի վայրից վերև, որը կոչվում է Տերիկ (Աբրիկ)<sup>27</sup>: Գալիս է Հյուսիսից, անցնում Ջաղիրայով, Ռակկայով, ապա իջնում Քուֆա, իր արևմուտքում թողնելով Ասորիքը, իսկ արևելքում՝ Ջաղիրան և վերջապես թափվում է ալ-Բաթաիհ<sup>28</sup> [...]:

### ՅՈՒ ԻԿԼԻՄՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՆՇԱՆԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

ԼՁ 96-98

Առաջին իկլիմն սկսում է արևելքից՝ Չինաց երկրի Հեռավոր ծայրերից, անցնում է Չինաստանի միջով, ապա Սինդի Հարավում՝ ծովի ափերով:

Երկրորդ իկլիմն սկսում է արևելքից, անցնում Չինաստանով, ապա Հնդկաստանով [...]:

Երրորդ իկլիմն սկսում է արևելքից, անցնում Չինաստանի Հյուսի-

սով, Հնդկաստանով: Նրանում է Կանդահար քաղաքը, ապա անցնում է Սինդի Հյուսիսով, Քարուլով, Քիրմանով, Սիջիստանով, Ջիրուֆ-տով<sup>29</sup>, Սյրաջանով<sup>30</sup> և Բասրայի ծովի ափերով: Նրանում կան Հետե-յալ քաղաքները՝ Իսթախրը, Ջուրը<sup>31</sup>, Ֆասան, Սարուրը, Շիրազը, Սի-րուֆը, Ջաննարան, Մահիրուրանը: Ապա [այս իկլիմն] անցնում է Ահուադ նահանգով, Իրաքով, որի մեջ են Բասրան, Վասիթը, Բաղդա-դը, Քուֆան, Անրաբը, Հիտը, Հետո անցնում է Ասորիքի երկրով, որի մեջ են՝ Հիլաբը, Սալասիան, Եսեսան, Դասասկոսը, Տյուրոսը (Սուր), Ակրան (Աքքա), Տիրերիազը (Թարարիա), Կեսարիան, Ռասուֆը, Սուր քաղաքը (Երուսաղեմ), Ռասլան, Ասկալոնը, Ղազզան, Մազի-անը, Կուլոմը: Ապա իջնում է Եգիպտոսի (Միսր) Հողի ստորին մա-սը, որի մեջ են Ֆարման, Տիննիսը, Դամիթը, Ֆուսթատը, Եգիպտո-սը, Ֆայյումը, Ալեքսանդրիան, Հետո անցնում է Բարկա, Իֆրիկիա երկիրը, որի մեջ է Կայրուանը և վերջանում Մադրիբի ծովով:

Չորրորդ իկլիմն սկսում է արևելքից Տիրեթում (Տուրքեստ), անց-նում Ուրասսանով, որի մեջ են Ֆարդանա, Ուլջանդա, Ուշրուսանա, Սամարկանդ, Բուխարա, Բալխ, Մարվ ալ-Ռուդ, Մարվ, Սարախս, Թուս, Նիշապուր, Վրկան (Ջուրջան), Կումիս, Թարարիստան, Դմա-վանդ, Կաղուին, Դելմիկը, Ռեյ, Սպահան, Կում, Համադան, Նահա-վանդ, Դինավար, Հուլուան, Շահրազուր, Ասմառա, Մոսուլ, Բալադ, Մծրին, Ամիդ, Ռաս Այն, Կարնո, Շիմշաթ, Ուռուան և Կարկիսիա քա-ղաքները: Ապա անցնում է Ասորիքի Հյուսիսով, որի մեջ են Բալխ, Մանրիջ, Սամոսատ, Մալաթիա, Ջապետրա, Հալեր, Կիննասրին, Ան-տիոք, Տրիպոլիս, Մամեստիա, ալ-Բանիսա ալ-Սաուդա, Ադանա, Տարսոն, Ամորիոն, Լաոդիկե քաղաքները: Հետո անցնում է Ասորիքի ծովով Կիպրոս կղզի, Հոդոս, ապա Մադրիբ երկիրը՝ Թանժեր քաղա-քով և վերջանում Մադրիբի ծովով:

Հինգերորդ իկլիմն սկսում է արևելքից՝ Դոդի (Յաջուջ) երկրից, ապա անցնում է Ուրասսանի Հյուսիսը, ուր կան Թառազ վաճառա-կանների քաղաքը, Նաուիքատը, Ասրիջաբը, Շաչը, Թուրարարանդը, Ուրեղմը, Ատրպատականը և Հայաստանի գավառները՝ Պարտավը, Նախճավան, Սիսական, Արդնը և Ուլաթը: Ապա անցնում է Ռումի երկրով, Ուարսիանոնի (Ուրչանա), Կուռայի և Մեծ Հոմի (Ռումիա ալ-Քուբրա) վրայով, Ասորիքի ծովի ափերի Հյուսիսային կողմով, Ան-դալուս երկրով և վերջանում Մադրիբի ծովով:

Վեցերորդ իկլիմն սկսում է արևելքից, անցնում Մագոդ (Մաջուլ) երկիրը, մտնում Ուղարաջ երկիրը, կտրում Թարարիստանի ծովը դե-պի Ռումի երկիրը, անցնելով Վիրքի, Ամասիայի, Հերակլիայի, Քաղկե-դոնի, Կոստանդնուպոլսի, Բուրջան երկրի վրայով և վերջանում Մադ-րիբի ծովով:

Յոթերորդ իկլիմն սկսում է արևելքից, Գոգի Հյուսիսից, անցնում

Թուրքաց Երկրով, Թաքարիստանի ծովի ափերով, դեպի Հյուսիս, կտրուած Ռումի ծովը, անցնում Բուրջան Երկիրը, սլավոնների Երկիրը և վերջանում Մաղրիբի ծովով:

### ԻՐԱՆՇԱՀՐԻ ԵՎ ՍԱՎԱԴԻ ԿԱՐԱՎՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԼՂ 103-104

Իրանշահը բաժանված է եղել մասերի: Մի մասն ընդգրկում էր ամենաներկար ցերեկվա արևածագից մինչև ամենակարճ ցերեկվա արևածագը ընկած տարածությունը և կոչվում է Նորասան: Մի մասն ամենաներկար ցերեկվա մայրամուտից մինչև ամենակարճ ցերեկվա մայրամուտը և կոչվում է Նուրբարան, որի իմաստն է արեգակի մայրամուտը: Մի ուրիշ մասն ընդգրկում է ամենակարճ ցերեկվա արևածագից մինչև ամենակարճ ցերեկվա մայրամուտը ընկած տարածությունը և կոչվում է Նիմրուդ, որը նշանակում է Հարավ, իսկ մի ուրիշ մասն էլ ընդգրկում է ամենաներկար ցերեկվա արևածագից մինչև ամենաներկար ցերեկվա մայրամուտը և կոչվում է Բախտար, որը նշանակում է Հյուսիս: Կա նաև այս մասերի միջինը, որը կոչվում է Սուրաստան և դա Սավաղն է:

### ԻՐԱՆՇԱՀՐԻ ՄԱՍԵՐԸ

ԼՂ 105 -107

[Իրանշահը] ընդգրկում է որոշակի Երկրներ, որոնցից ամեն մեկը մի քանի նահանգներ (քուրա) ունի: Դրանք են՝ Նորասանը, Աիջիստանը, Քիրմանը, Պարսքը (Ֆարս), Ահուազը, Ջաբալը, Ատրախատականը, Հայաստանը, Մոսուլը, Ջաղիրան, Ասորիքը և Սուրաստանը, որն այդ Երկրների կենտրոնում է:

Նորասանի նահանգներն են՝ Թարսայնը, Կուհիստանը, Նիշապուրը, Հերատը, Ֆուլանգը, Բադգիսը, Թուսը, Նասան, Սարախսը, Աբիվարդը, Մարվ ալ-Ռուդը, Թալականը, Ֆարիաբը, Ջուզջանը, Բալսը, Թուխիրիստանը, Տիրմիզը, Բուխարան, Սամարկանդը, Քիչը, Նասաֆը, Շաչը, Ֆիդգանան և Ուշրուսանան:

Սիջիստանի նահանգներն են Ջարանջը, Բուստը և Ռուխսադը:

Քիրմանի նահանգներն են՝ Բարդասիրը, Սիրաջանը, Նարմաչիրը, Բամդը, Ջիրուֆտը և Հուրմուզը:

Պարսից (Ֆարս) նահանգներն են՝ Շապուրը (Սաբուր), Իսթախը, Արդաշիրխուռան, Դարաբաշիրը, Ֆասան, Արջանն ու Շիրազը:

Ահուազի նահանգներն են՝ Սուկ (չուկա) Ահուազը, Ջունդիշապու-

րը (Ջունյայսարուրը), Ռամահուրմուղը, Սուռակը, Բայդակը, Տուս-տարը և Շոշը (Սուս):

Ջարայի նահանգներն են՝ Մասարդանը, Միհրաջան Կաղակը, Մահ ալ-Քուֆան, Մահ ալ-Բասրան, Համադանը: Կուևը Իրաքի նահանգներից է: Իսկ այն, ինչ վերագրվում է Ջարային, սակայն լիրականում նրա մեջ չէ, ոչ էլ խորասանում է, ապա հետևյալն է՝ Ռեւը, Կումիսը, Սպահանը, Շահրդուրը, Սամադանը, Դարաբադը, Կաղուիներ, Ջինջանը, Ջուրջանը, Թարարիսաանն ու Դարավանդը:

Արապառականի նահանգներն են՝ Արդարիլը, Մարանդը, Բաջարուանը, Վարդանակերար (Վարսան)<sup>32</sup> և Մարադան:

Հայաստանի նահանգներն են՝ Առանը, Վիրքը (Ջուրդան), Նախ-ճախանը (Նաչուվա), Նյաթը, Դվինը (Դաբիլ), Շիրակը (Սիրաջ), Սուղդարիլը<sup>33</sup>, Ապահունիսը (Բաջունայս), Արճեշը (Արջիշ), Սիսականը (Սիսաջան) և ալ-Բար վ-ալ-Արոււար (Դարրանդ) քաղաքը:

Սոսուլի նահանգներն են՝ Մոսուլը, Տաքրիտը, Թիրջանը, Սիննը, Հաղյանը, Մարջը, Սիսաջարը, Բաջային ու Բաջարման:

Ջաղիրայի նահանգներն են՝ Արդնը, Նփրկերտը, Ամիղը, Սամոսատը, Կարդան, Բաղարդան, Բայադը, Մծրինը, Դարան, Ռաս Այնը, Կարկիսիան, Ռակկան, Աարուջը, Նառանը, Եղեսիան (Ռուհա), Ռաս Քայֆան ու Շիմաթը: Ջաղիրայի նահանգներից են այն լըջանները, որոնք կոչվում են Սահմանային ամրություններ (Սուղուր), այսինքն՝ Շիմաթը, Մայաթիան, Ջապետրան (Ջիրաթրա), Մարաշը, Հադասը, Սամոսատը, Հիսն Մանսուրը: Ջաղիրայի նահանգները երկու մասին են բաժանվում՝ մեկը կոչվում է Դիար Ռարիա, մյուսը՝ Դիար Մուդար:

Ասորիքի նահանգներն են՝ Հալերը, Կիննասրինը, Անտիոքը (Անթաքիա), Շայդարը, Եպիփանիան (Համա), Եմեսան (Հիմա), Ապամեան (Ֆամիա), Հելիոպոլիսը (Բաալբեկ), Դամասկոսը (Դիմաշկ), Տիրերիականը (Թարարիա), Ռամլան և Իլլան: Ասորիքում կան նահանգներ, որոնք Ասորիքի սահմանային ամրություններ են կոչվում (ալ-սուղուր ալ-շամիյա) և դրանք են՝ Ադանան, Մամեստիան (Մասսիսա), Տարսոնը (Թարսուս), Անադարրան (Այն Ջարրա), Հարունիան, ալ-Քանիսա ալ-Սաուդան (Սև Եկեղեցի), Ավասիմը, Անտիոքը, Տիդինը, Կուրուսը, Մանրիջը, Տուլքը (Դուլուք) և Ռաարանը:

Օմար իրն ալ-Նաթթարի օրոք նրա մոտ էին հավաքվում Եմեսի և այլ վայրերի արար պատվիրակությունները, իսկ նա կառավարիչներ էր նշանակում և ուղարկում Ասորիք: Օմարը Ասորիքը չորս գինվորական դոտիների (աջնադ) էր բաժանել ու հանձնել իր կառավարիչներին, որոնք էին՝ Արու Ուրայդա իրն ալ-Ջառահը, Նախիդ իրն ալ-Վալիդը, Եղիդ (Յաղիդ) իրն Արու Աուֆիանը և Ամր իրն ալ-Ասը: Ասորիքը մնաց այս գինվորական բաժանումներով, մինչև որ Եղիդ իրն

Մուսավիա (խալիֆան) ավերացրեց Կիննասարին, որը Ջաղիրայի հողերից էր և այսպիսով Ասորիքի զինվորական գոտիները չորսը դարձան՝ Հորդանանի (Ուրդուն) ջունդը, որը Տիբեթականինն է. Պաղեստինի ջունդը, որը Ռամլայինն է, Դամասկոսի ջունդը և Կիննասարինի ջունդը:

Սավադը տասներկու նահանգ (քուրա) ունի և ամեն մի նահանգ ոստան (խստան)<sup>34</sup> է և նրա թասուջները՝ վաթսունն են:

## ԲԱՂԴԱԴՆ ՈՒ ՆՐԱ ՀԱԿԻՐՃ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Լջ 108-109

Այս նահանգի (Սավադ) մայրաքաղաքը (միսր) Ուղադուլթյան քաղաքն է (Մադինատ ալ-Սալամ), որը կոչվում է Բաղդադ: Բաղդադը վայրի նախկին անունն է, ուր ասվում է թե Հին դարերում կուռքերի վայր է եղել: Սա Բարելոնի (Բարիլ) հողն է, իսկ Բարելոնը այս կողմերում հնագույն բնակավայր է: Հին թագավորներն այստեղ են հաստատվել և ասվում է, որ Նոյի որդիներն այստեղից են բաժանվել:

Երբ Օմայանների (Բանու Ումայյա) թագավորությունը վերացավ, Աբու-լ-Աբբաս (խալիֆան) իր իշխանության օրերին հաստատվեց Անքարում<sup>35</sup>, մինչև կյանքին հրաժեշտ տալը: Որպես խալիֆա նրան հաջորդեց Աբու Ջաաֆար ալ-Մանսուրը, որը փոխադրվեց Բաղդադ և կառուցեց Ուղադուլթյան քաղաքը: Տիգրիս դետը հոսում է այս քաղաքի միջով և գալիս է Ջաղիրայի ու Հայաստանի լեռներից: Բաղդադի բուն շինությունները, որոնք կոչվում են Ուղադուլթյան քաղաք գտնվում են Տիգրիսի արևմտյան ափին և կառուցված են Մանսուրի կողմից:

Սա ամրակուռ քաղաք է, ունի կրկնակի պարիսպներ, իսկ երկու պարիսպների միջև կառուցված է ցածր նախապարիսպ (ֆասիլ), պարսպից դուրս կա խրամատ, որի եզերքները ծեփով (գիպս) ու աղյուսով են պատած: Քաղաքն ունի չորս դռներ, ամեն մի դռան վրա կանաչ գմբեթ կա, ամեն մի գմբեթի տակ՝ գավիթ (հավաքավայր, մաջլիս), կաղնու փայտանյութերի վրա և նայում է դեպի Բաղդադ: Նրա դռներից մեկը կոչվում է Ուրասանի դուռ, երկրորդը՝ Բասրայի դուռ, երրորդը՝ Քուֆայի դուռ, չորրորդը՝ Ասորիքի դուռ:

Քաղաքի մեջտեղում է Աբու Ջաաֆար (խալիֆայի) կառուցած պալատը, որը կոչվում է Ոսկե դուռ (ըստ ալ-զահաբ): Ամեն մի դռնից դուրս է գալիս մի մեծ լայն փողոց, իսկ փողոցների վրա կամարներ կան ծեփով (գիպս) ու աղյուսով պատրաստված: Արտաքին պարսպի վրա չորս երկաթե դուռ կա: Առաջին դռնից մտնողը հանդիպում է ցածր նախապարսպին, հետո պետք է պտույտ կատարի քաղաքի

չուրջը, որսլեսդի հանդիպի մի ուրիշ Երկաթե ղուռ, որի վրա դմբեթ կա: Քաղաքում կա մայր մզկիթ, կառուցված ծեփից ու աղյուսից, կաղնու փայտե սյուներով, իսկ առաստաղը սլատած է կաղնու փայտով և լաջվարդով զարդարված:

#### ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ, ՆՐԱՆՈՒՄ ԵՂԱԾՆԵՐԻ ՈՒ ՀՈՌՈՄՆԵՐԻ (ՌՈՒՄ) ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԼՋ 119-123

Հարուս իրն Յահիան պսամել է, որ ինքը ղերի ընկնելով տարվել է ծովի ճանապարհով Ասկալոնից Կոստանդնուպոլիս: Երեք օր ճանապարհորդելուց հետո հասել են մի քաղաք, որը կոչվում է Ատտալիա (Անթալիա)<sup>37</sup> և դռնվում է Միջերկրական (Ռում) ծովի ափին: Այստեղից տարել են փոստային ձիերի միջոցով և Երեք օր լեռների, հովիտների ու մշակված հողերի միջով ճանապարհորդելուց հետո հասել են մի քաղաք, որը կոչվում է Նիկիա<sup>38</sup>, մի մեծ ու մարդաշատ քաղաք: Երեք օր հետո հասել են Սանկարա<sup>39</sup> կոչված քաղաքը, մի փոքրիկ քաղաք տեղավորված մերկ դաշտի մեջ:

«Ապա, - ասում է Հարունը, - մենք ոտքով ղնացինք, ապա դաշտում քայլելով, ձախ և աջ կողմերում տեսնելով հոռոմների դյուղեր, երկու օրվա ընթացքում հասանք ծովը, նա՛վ նստեցինք ու մեկ օրում հասանք Կոստանդնուպոլիս»:

Սա մի մեծ քաղաք է, որի [տարածութունը] տասներկու փարսախով տասներկու փարսախ է, իսկ նրանց փարսախը, ինչպես ասում են, մեկուկես մղոն է: Նա արևելյան կողմից ծովով է չրջապատված, իսկ արևմտյան կողմում տարածված է այն դաշտը, որի միջով անցնում է Հռոմի (Ռումիա) ճանապարհը: Ունի ամրակուռ պարիսպ (բերդ): Այն ղուռը, որից անցնում են Հռոմի ճանապարհը դուրս գալու համար, ոսկուց է, նրա մոտ կանդնած են պահապաններ և այն կոչվում է Ոսկե դուռ (բաբ ալ-դահաբ): Դռան վրա կան հինգ արձաններ, որոնք ներկայացնում են փղեր և մեկ ուրիշ [արձան], որը կանգնած մարդ է և փղերի սանձն է բռնել: Նա ունի մի ուրիշ դուռ ևս թևերակղզու կողմից, որը կոչվում է Բիդաս (Բիդաս) և այստեղ թագավորը (կայսրը) գալիս է զբոսնելու: Սա Երկաթե ղուռ է:

Քաղաքի կենտրոնում գտնվող եկեղեցու կողքին կա արքունի պալատը (րալաթ), որը մի ամրոց է: Նրա կողքին կա մի վայր, որը կոչվում է Հիպպոդրոմ (ալ-բուդրոն), որը նման է ասպարեզի (մայդան), ուր գալիս ու հավաքվում են պատրիկները: Քաղաքի կենտրոնում գտնվող իր պալատից թաղավորը տեսնում (հսկում) է նրանց: Պալատում կան բրոնզից (սուֆր) ձուլված կուռքեր, որոնք ձիերի, մարդ-

կանց, վայրի կենդանիների, առյուծների և այլ կերպարանքներ ունեն;

Հիպպոդրոմի արևմուտքում, Ոսկե դռան կողմը երկու դուռ կա, որոնց մոտ բերում են ութ ձի: Այնտեղ լինում է երկու ոսկե կառք, որից ամեն մեկին չորս ձի են լծում: Կառքերի վրա բարձրանում են երկու մարդ, որոնք հագել են ոսկեթել դործվածքեղենից զգեստներ: Ապա թողնում են կառքերին լծված ձիերին, որ վաղեն և նրանք անցնում են վերոհիշյալ դռներից ու երեք անգամ պտտվում են կուռքերի շուրջը: Ով ընկերոջից առաջ հասնի, արքունի տնից նրան նետում են ոսկե մանյակ ու մեկ ռաթշ ոսկի: Կոստանդնուպոլսի ամբողջ ընակ-չուխյունը ներկա է լինում այս մրցումներին ու դիտում:

Արքունի պալատի շուրջը կա մի պարիսպ, որը չըջապատում է ամբողջ ապարանքը և ունի մեկ փարսալս չըջադիծ: Նրա կողմերից մեկը ձգվում է դեպի արևմուտք՝ հասնելով ծովին: Այս պարիսպն ունի երկաթե երեք դուռ, որոնցից մեկը կոչվում է Հիպպոդրոմի (րիդրուն) դուռ, մյուսը՝ ալ-Մանքանայի դուռ, իսկ երրորդը՝ Մովի դուռ:

Հիպպոդրոմի դռնից կարելի է մտնել մի դահլիճ, որը հարյուր քայլ (խաթուա) երկարություն ու հիսուն քայլ լայնություն ունի: Դահլիճի երկու կողմից կան ճանապարհներ, որոնք ծածկված են դիպակե գորգերով, ներքնակներով ու բարձերով և զրանց վրա կանդնում են քրիստոնեացած սևամորթներ, իրենց ձեռքին կրելով ոսկեղօծ վահաններ ու ոսկեգօծ նիզակներ:

Ալ-Մաքանա դռնով կարելի է մտնել մի դահլիճ, որն ունի երկու հարյուր քայլ երկարություն և հիսուն քայլ լայնություն: Հատակը ծածկված է մարմարով ու նրա երկու կողմերում կան ճանապարհներ, որոնց վրա կանգնած են աղեղը ձեռքին բռնած խազարներ: Դահլիճում կա չորս բանտ՝ մեկը մահամեղականների, մյուսը՝ Տարսոնի մարդկանց, մեկ ուրիշը՝ ժողովրդի համար, իսկ չորրորդը գտնվում է պահակազորքի պետի տրամադրության տակ:

Մովի դռնով կարելի է մտնել մի դահլիճ, որն ունի երեք հարյուր քայլ երկարություն և հիսուն քայլ լայնություն: Հատակը ծածկված է կարմիր աղյուսե սալերով: Դահլիճի աջ և ձախ կողմերում կան ճանապարհներ գորգով ծածկված, որոնց վրա կանգնած են թուրքեր, ձեռքներին բռնած աղեղներ ու վահաններ: Դահլիճն անցնելուց հետո մտնում են մի բակ, երեք հարյուր քայլ [մեծություն], որի դիմացը կախված է մի վարագույր այն դռան վրա, որը տանում է արքունի տունը (դար):

Ներս մտնողի ձախ կողմում գտնվում է արքունի եկեղեցին, որն ունի տաս դուռ, չորսը՝ ոսկուց և վեցն՝ արծաթից:

[Եկեղեցու] օթյակում, ուր թագավորն է՝ կանգնում, կա մի [հատուկ] տեղ չորսով չորս կանգուն, ընդելուզված (ազուցված) մարգարիտներով (դուրը) և կարմիր հակինթներով (յակութ): Արմնկակալը,

որին հենվում է. նույնպես ընդկրուղված է մարգարիտներով ու հակինթներով: Ոռորանի (ղոհասեզան) դուռն ունի չորս մարմարե միակտուր քանդակված սյուներ: Ոռորանը, որի վրա քահանան աղոթք է կատարում, ունի հինգ թիղ (չիրր) երկարություն և վեց թիղ լայնություն, պատրաստված է հալվեի փայտից, ընդկրուղված մարգարիտներով ու հակինթներով: Թագավորի քահանան նրա դիմացն է կանգնում: Եկեղեցու բոլոր առաստաղները կամարակապ են և ծածկված) ոսկով ու արծաթով: Այս եկեղեցում չորս բակ կ'ըս, ամեն մեկը երկու հարյուր քայլ երկարությամբ և հարյուր քայլ լայնությամբ: Արևելյան բակում մարմարի մեջ փորված մի ավաղան կա, որն ունի տաս կանգուն երկարություն և տաս կանգուն լայնություն: Նրա դիմաց մի մարմարե սյուն կա, որը ղետնից չորս կանգուն բարձր է: Վերևում կառուցված է մի կապարե դմբեթ, որից վերև կա մի ուրիշ զմբեթ արծաթից, նստած տասներկու սյուների վրա, ամեն մեկը՝ չորս կանգուն: Սյուներից ամեն մեկի գլխին կենդանիների արձաններ կան, ընդ որում առաջինի վրա կա բաղն, երկրորդի վրա՝ դառնուկ, երրորդի վրա՝ ցուլ, չորրորդի վրա՝ աքաղաղ, հինգերորդի վրա՝ առյուծ, վեցերորդի վրա՝ էղ առյուծ, յոթերորդի վրա՝ դայլ, ութերորդի վրա՝ կաքավ, իններորդի վրա՝ սիրամարդ, տասներորդի վրա՝ ձի, տասնմեկերորդի վրա՝ փիղ, տասներկուերորդի վրա՝ հրեշտակ:

Գմբեթի մոտ, այդ բակում երկու հարյուր քայլի վրա, մի ջրամբար կա, որտեղից ջուր է բերվում արձանների համար, որոնք սյուների գլխին են: Տոնական օրերին այդ ջրամբարը լցնում են տաս հաղար անոթ ղիհնի, ապա նրա մեջ թափում են տաս հաղար անոթ սպիտակ մեղր: Գինուն բուրմունք են տալիս լցնելով մի ուղտի բեռ անուշահոտ նարդոս, մեկսակ, կինամոն (ղարսինի): Ջրամբարն այնպես է փակվում, որ այնտեղ ոչինչ չի կարելի տեսնել: Երբ թագավորը եկեղեցի մտնելու համար պալատից դուրս է դալիս, աչքն ընկնում է արձաններին ու գինուն, որը հոսում է նրանց բերաններից ու ականջներից, թափվելով ու լցնելով ավազանը: Թագավորի չրջապատի անձնավորությունները, որոնք եկել են նրա հետ տոնակատարությունը ներկա լինելու, այդ գինուց մեկական անգամ խմում են:

Երբ վարագույրը բացվում է և մտնում են պալատ, անցնում են մի մեծ դահլիճ, որը չորս հարյուր քայլ երկարություն ու լայնություն ունի, սալահատակված կանաչ մարմարով, իսկ պատերը զարդարված են խճանկարներով և ամեն տեսակ չքեղություններով: Հենց մեկը մտնում է պալատ, իր աջ կողմում տեսնում է արքունի զանձարանը, ուր ներսում գտնվում է կանգնած ձիու արձան, վրան ձիավոր, իսկ աչքերը երկու կարմիր հակինթներ են: Իսկ ձախ կողմում տեսնում է մի դահլիճ, երկու հարյուր քայլ երկարությամբ և հիսուն քայլ լայնությամբ: Նրանում կա մի սեղան կեչու (խալանջ) փայտից պատրաստ-

ված, մի ուրիշը՝ փողոսեւոյք. մի երրորդը՝ ոսկուց, որը զրկած է խորքում:

Երբ տոնակատարութիւնը վերջանում է, Թաղավորը դուրս է դալիս եկեղեցուց, մտնում է այդ դահլիճը, նստում խորքում ոսկե սեղանի առջև: Դա լինում է [Քրիստոսի] ծննդյան օրը: Թաղավորը հրամայում է բերել մահմեդական զերիններին ու նստեցնել այդ սեղաններին:

Երբ Թաղավորը նստած է լինում խորքում, բերում են չորս ձիակառքի վրա զրկած չորս ոսկե սեղաններ, որոնք, ինչպես ասում են, առաջինը պատկանել է Դավթի որդի Սողոմոնին և ընդելուզված է (աղուցված) մարդարիտներով ու հակինթներով: Երկրորդը՝ Դավթին է, նույնպես ընդելուզված, երրորդը Կարունի սեղանն է, իսկ չորրորդը Կոստանդին Թագավորի (կայսեր) սեղանն է: Այդ սեղանները նրա առջևում են գնում, բայց վրան չեն ուտում: Դրանք այնտեղ թողնում են այնքան ժամանակ, որ Թաղավորը նստած է սեղանի առջև, սակայն երբ վեր է կենում, նրանք տանում են սեղանները:

Ահա այս ժամանակ է, որ բերում են մահմեդական զերիններին: Սեղանների վրա լինում են մեծ քանակութեամբ տաք և սառը կերակուրներ: Թագավորի մունետիկը (մունադի) աղաբարարում է հետևյալ խոսքերը. «[Երբ վում եմ] Թագավորի գլխով, որ այս կերակուրներից ոչ մեկի մեջ չկա խոզի միս»: Այդ կերակուրները նրանց բերում են ոսկե ու արծաթե պնակների մեջ:

Վերջապես բերում են մի գործիք, որը կոչվում է երդեհոն (ալ-ուրկանա): Սա մի քառակուսի փայտե [գործիք] է, ճնշիչ մամուլի ձևով, ծածկված հաստ կաշիով: Այդ գործիքի մեջ զրկած է բրոնզե վաթսուն խողովակ: Այդ խողովակների գլուխները, մինչև նրանց երկարութեան կեսը, գործիքից դուրս են ցցված: Խողովակները պղնձի վրա ոսկով են ծածկված և ամեն մեկի փոքր մասն է երևում, համեմատած իրենց երկարութեանը, քանդի մեկը մյուսից մեծ է: Այս քառակուսի գործիքի կողքին կա մի ծակ, որի մեջ միացված է մի փուքս դարբինի մոտ եղածի նման: Երեք խաչ են բերում, որից երկուսը երգեհոնի երկու ծայրերին են դնում, իսկ մեկը՝ մեջտեղում: [Երգեհոնահար] վարպետը (ուստադ) գործի է դնում այդ խողովակները, ամեն մի խողովակ հատուկ ձայն է հանում, ըստ վարպետի գործողութեան, և դա [կատարվում է] Թագավորի պատվին, մինչդեռ բոլոր հրավիրյալները նստած են լինում իրենց սեղաններին: Այդ ժամանակ մտնում է քսան մարդ, որոնց ձեռքին կան հուլբակներ, այսինքն ծնծղաներ և նվագում են ինչքան ժամանակ, որ ճաշը տեւում է: Խնջույքը շարունակվում է տասներկու օր:

Վերջին օրն ամեն մի մահմեդական գերի ստանում է երկու դինար, երեք դիրհեմ: Ապա Թաղավորը վեր է կենում և դուրս գալիս հիպպոդրոմի (քիդրուն) դռնից:

**ԹԱԳԱՎՈՐԻ (ԿԱՅՍՐԻ) ԵՐԹԸ ՄԵՄ ԵԿԵՂԵՑԻ,  
ՈՐԸ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՀԱՎԱՔԱՎԱՅՐՆ Է**

ԼՁ 123 -127

[Թագավորը] հրամայում է, որ պալատի դռներից մինչև քաղաքի կենտրոնում գտնվող ժողովրդի հավաքավայր եկեղեցին, իր անցած ճանապարհը ծածկված լինի դորգերով և որ ճանապարհին չաղ տան մրտենու [ճյուղեր] և կանաչ տերեւներ, ինչպես նաև աջ ու ձախ կողմերում իգտները դարդարված լինեն դիպակով:

Երբ նա դուրս է գալիս, նրա առջևից գնում են տաս հաղար ծերունիներ, կարմիր գիպակ հագած, մաղերն ուսերին թափած և առանց զլխանոցի: Նրանց հետևում են տաս հաղար երիտասարդներ, հագած սպիտակ գիպակ: Ամենքը հետիտտն են: Ապա գալիս են տաս հաղար մանկավիհներ (ղուլամ, տղա)՝ կանաչ գիպակ հագած, հետո տաս հաղար ծառաներ՝ հաղած երկնագույն գիպակ, իսկ ձեռքներին ոսկեզօծ տապարներ: Գալիս են հինգ հաղար միջին տարիքի ներքինիներ հաղած խորասանյան մուլհամ (կես մետաքս), ձեռքներին ոսկե խաչեր: Սրանց հետևում են տաս հաղար թուրք և խաղար մանկավիհներ գույնզգույն գոլավոր բաճկոններով, ձեռքներին նիզակներ ու ոսկով զարդարուն վահաններ:

Նրանցից հետո գալիս են հարյուր պատրիկներ՝ մեծամեծներից, հագած ամեն գույնի գիպակ, ձեռքներին ոսկե րուրվառներ, որոնց մեջ փառվում է [Ջավայի] հայվե (հալվախունեկ): Հետևում են տասներկու պատրիկ, ամենաբարձր կարգի, հագած ոսկեթել ղղեստներ և ամեն մեկը ձեռքին ունի ոսկե զավագան: Նրանցից հետո գալիս են հարյուր մանկավիհներ, արժեքավոր զգեստներով, գունավոր երիզով, մարգարիտներով զարդարված, կրելով մի ոսկե սնդուկ, որի մեջ կա թագավորի այն զգեստը, որն աղոթքի ժամանակ պետք է կրի: Ապա [թագավորի] հենց առջևից գնում է մի մարդ, որ կոչվում է ալ-ռահում (արքուն), որը լոռություն է պահանջում մարզկանցից ասելով՝ լոռություն, ինչպես նաև մի ծերունի՝ ձեռքին մի կոնք և ոսկե սափոր ընգելուզված մարգարիտներով ու հակինթներով:

Վերջապես գալիս է թագավորը թանկարժեք զգեստներով, կոչված ալլաքսիմա (ալ-աքսիմոն), որը մետաքսի մեջ գործված զոհարեղեններից է պատրաստված: Գլխին ունի թագ, ոտքին՝ երկու մուճակներ՝ մեկը սև, մյուսը՝ կարմիր: Ետևից գալիս է վեղիրը: Թագավորն իր ձեռքին բռնում է մի ոսկե տուփ, որի մեջ հող կա: Նա ոտքով քայլում է և հենց որ երկու քայլ է անում, վեղիրը հունարեն ասում է [ւ...], որը նշանակում է՝ հիշեցեք մահը: Երբ նա ասում է, թագավորը կանգ է առնում, բացում տուփը, նայում հողին, համբուրում ու արտասվում: Այսպես քայլում է մինչև հասնում է եկեղեցու դուռը:

Այդ ժամանակ մարդը (ժերունին) բերում է կոնքը և սափորը, թափափորը ձևափոխելով լվանում է և ասում՝ ես անմեղ եմ բոլոր մարդկանց արյունից: Աստված ինձանից չի պահանջելու նրանց արյունը, քանզի ես վրայիցս գցում եմ քո վզին<sup>40</sup>: Ապա հանում է վրայի զգեստներն ու տալիս վեզերին: Նա վերցնում է Պիղատոսի դրուժյունը, այսինքն այն մարդու, որն իրեն անմեղ է հայտարարել Քրիստոսի արյան համար և այն դնում է վեզերի վզին ասելով՝ կառավարիր արդարությամբ, ինչպես Պիղատոսը կառավարել է արդարությամբ: Վեզերն այս ամենն իր հետ չրջում է Կոստանդնուպոլսի շուկաներում և նրան գոչում են՝ կառավարիր արդարությամբ, ինչպես թագավորը քեզ հանձնարարել է կառավարել ժողովրդին:

Ապա թագավորը հրամայում է եկեղեցի մտցնել մահմեդական գերիներին, որոնք նայում են զարդերին ու թագավորին և երևա անգամ գոչում են՝ Աստված թող երկարացնի թագավորի կյանքը բազում տարիներ: Իսկ թագավորը հրամայում է նրանց պատվով զգեստներ տալ:

Թագավորի ետևից բերում են երեք գորշ ձիեր, ոսկե թամբերով, ընդելուզված մարգարիտներով ու հակինթներով և ծածկված դիպակե ծածկոցներով, որոնք նույնպես մարգարիտներով ու հակինթներով են զարդարված: Նրանց վրա հեծյալներ չկան և մտցնում են եկեղեցի, ուր նրանց սանձերը կախված են: Հենց որ կենդանիներից մեկը սանձը բերնով վերցնի, ասում են՝ մենք հաղթել ենք իսլամի երկրին: Իսկ, ընդհակառակը, եթե կենդանին հոտոտի սանձը և ետ դառնա, առանց մերձենալու սանձին, ասում են՝ այս կենդանին ծագում է նրանից, որը պատկանել է Ավսթաթին: Ապա թագավորը թողնում է եկեղեցին ու վերադառնում իր պալատը:

Եկեղեցու արևմտյան կողմում տաս քայլի վրա կա հարյուր կանգուն բարձրությամբ մի սյուն, որը բաղկացած է իրար կպած բազում սյուներից և չրջապատված է արծաթե շղթաների ցանցով: Սյան գագաթին կա մարմարե քառակուսի սեղան, չորսով չորս կանգուն, որի վրա գտնվում է մարմարե դամբարան, միջին այդ եկեղեցին կառուցող Հուստինիանոսի (Ասթիլիանոս) [մարմինը]: Դամբարանի վրա կանգնած է ձիու բրոնզե արձան, իսկ ձիու մեջքին Հուստինիանոսն է նստած, գլխին ոսկե թագ՝ մարգարիտներով ու հակինթներով ընդելուզված: Ասվում է, որ դա հենց նրա թագն է: Նա աջ ձեռքը բարձրացրել է, կարծես ժողովրդին կանչում է Կոստանդնուպոլիս:

Եկեղեցու արևմտյան դռան վերևում կա ժողովատեղի (մաջլիս), որը քսանչորս գուռ ունի, ըստ ցերեկվա ու գիշերվա ժամերի, ամեն մեկը՝ մյուսից մի թիզ հեռու: Հենց որ մի ժամ լրանա, դռներից մեկն ինքնաբերաբար բացվում է և ապա, փակվելու դեպքում դարձյալ ինքնաբերաբար է փակվում: Ասվում է, որ այդ ժամացույցը

սարքել է Ապոլոնիոսը (Բուլունիոս):

Հոռոմների ձիերը լավ են մարզված: Նրանք ոչ հեռանում են, ոչ էլ բռնվելու կարիք ունեն, երբ զորականները ձիուց իջնում են: Նրանք չեն վրնջում ու չեն չարժվում: Բավական է նրանց ասել՝ ստա (չթա, կանդնիր) և նրանք կանգնած մնում են մինչև որ նրանց ակրը թազավորի մոտից դուրս գա: Որոշ մարդկանց հարցրել եմ այդ մասին: Նրանք ինձ տարել են ձիու երեք բրոնզե արձանների մոտ, որոնք մարզվել են արքունի դռանը և պատրաստված են եղել Ապոլոնիոս իմաստունի ձեռքով որպես Հմայիլ (Թալիսման) ձիերին արգելելու, որ չվրնջան, կամ մեկը մյուսին չենդացնի:

Արքունի դռանը կան նաև չորս բրոնզե օձեր, որոնք իրենց պոչերն են կծում: Դա Հմայիլ է օձերի դեմ, որ չարիք չգործեն: Որեւէ երեխա կարող է մոտենալ օձին և բռնել, իսկ սա չի վնասի նրան:

Քաղաքի Ոսկե դռան կողմը կարելի է տեսնել մի կամար կառուցված քաղաքի ֆորումի (սուկ, չուկա) մեջտեղը, որի տակ երկու կուռք կա, մեկը նշան է անում և թվում է թե ասում է՝ եկ, մյուսը նույնպես նշան է անում և կարծես ասում է՝ սպասիր մի պահ: Դրանք երկու Հմայիլներ են: Այնտեղ բերում են, որոնց պետք է աղատեն և կանգնեցնում երկու կուռքերի միջև: Միաժամանակ մի սուրհանդակ գնում է թագավորին զեկուցելու: Եթե սուրհանդակը վերադառնալու ժամանակ գերիներից գտնի նույն տեղում կանգնած, նրանք վերստին տանում է բանտ: Եթե ընդհակառակը՝ սուրհանդակը նրանց գտնի երկու կուռքերից այն կողմ, նրանք մահապատժի են ենթարկվում և ոչ ոքի չեն խնայում:

Կոստանդնուպոլիսն ունի մի ջրանցք (գետ), որը գալիս է Բուլղար կոչված երկրից: Այս գետը հոսում է քսան օրվա քայլելու ճանապարհ անցնելով և քաղաք մտնելուց հետո բաժանվում է երեք ճյուղի: Մեկը գնում է թագավորի պալատի կողմը, մյուսը՝ մահմեդականների բանտի կողմը, իսկ երրորդը՝ պատրիկների և ընդհանրապես բնակիչների բաղնիքների կողմը: Բանն այն է, որ նրանք խմում են մի ջուր, որը կիսով չափ աղի և կիսով չափ քաղցր է:

Բուլղարները պատերազմում են Հոռոմների դեմ, իսկ Հոռոմները նրանց դեմ:

Հարունն ասում է, որ Կոստանդնուպոլսի շրջակայքում կան վանականների մենաստաններ: Կոստանդնուպոլսի դռան մոտ կա մի վանք, որը կոչվում է Փրկչի վանք (Դալո Սաթիրա, Հուն.), ուր ապրում են հինգ հարյուր վանականներ: Դետը, որ մտնում է քաղաք և երեք մասի բաժանվում, անցնում է այս վանքի միջով:

Քաղաքի հյուսիսային կողմում, մեկ փարսալս հեռավորությամբ վրա կա մի վանք կոչված Մունիս, ուր ապրում է հազար վանական: Իսկ քաղաքի արևելյան կողմը, չորս փարսալսի վրա, մի վայրում չորս

վանք կա տասներկու հազար վանականներով: Մեկը կոչվում է Մու-  
նիս, մյուսը՝ Ֆուսադիր, երրորդը՝ Կուկիյայ, իսկ չորրորդը՝ Մարիամի  
վանք: Քաղաքի արևմուտքում կա նաև երկու վանք՝ վեց հազար վա-  
նականներով:

## ՀՆԴԿԱՑ ԵՐԿՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԼՁ 132

Արու Արդալլահ Մուհամմադ իրն Իսհակը հիշել է՝ Թե Հնգկաց ար-  
քաներն ընդհանրապես չնությունը (զինա) Թույլատրելի են համարել,  
բացի Կուժարի Թագավորից, որի քաղաքը մտել են, նրա մոտ երկու  
տարի մնացել և չեն տեսել մի Թագավոր, որ [սմիչքը [արգելելու] հար-  
ցում նրանից ավելի խիստ և հետևողական լինի: Նա մահվամբ էր  
պատժում չնությունը և [սմելը:

[.....]

Ապա հաջորդում է Հայոց երկիրը (րիլագ ալ-Արման): Սրանք (հա-  
յերը) գեղեցիկ են և իրենց արու դավակներին փոքր հասակում  
ամուսնացնում են, գտնելով որ դա ավելի լավ է և ճիշտ, քան չնու-  
թյունը:

## ԽԱՋԱՐՆԵՐԸ

ԼՁ 139

Պաժինակների (պեչենեգների)<sup>41</sup> երկրի ու Ուզարաց միջև տաս  
օրվա քայլելու ճանապարհ է տափաստանների ու անտառների մի-  
ջով: Այս երկու երկրների միջև չկան ուղիներ և ուղիղ ճանապարհներ,  
այլ հասնում են Ուզարաց երկիրը, ինչպես ասվեց, անտառների ու  
Թավուտների միջով:

Ուզարական հողն ընդարձակ է, հասնելով մեծ լեռներին (Կով-  
կաս), որոնց հեռավոր ծայրերում ապրում են Թուլասը և Լուղարը և  
ապա ձգվում է մինչև Տփղիսի (Տաֆլիս) լեռները:

Նրանց Թագավորը կոչվում է Իչա, իսկ մեծ Թագավորը Ուզարաց  
խաքանն<sup>42</sup> է: Վերջինս միայն անվամբ է իշխում, իսկ իրական իշխա-  
նությունը պատկանում է Իչային, քանի որ կառավարման և զորքի  
ղեկավարման մեջ այնպիսի մեծ հեղինակություն ունի, որ ոչ ոքի  
հաշիվ չի տալիս, Թեկուզ ձևականորեն իրենից բարձրին:

Նրանց մեծ տիրակալը, ինչպես նաև Իչան ու նրա մոտ եղած զո-  
րավարները, մեծամեծները դավանում են Հրեական կրոնը<sup>43</sup>: Մնա-  
ցած խազարները դավանում են մի կրոն, որը մոտ է Թուրքների կրո-  
նին:

Նրանց ղլխավոր քաղաքը Սար Աշինն է. կա նաև մի այլ քաղաք, որը կոչվում է Հար Նիլա կամ Հաբնիլա<sup>14</sup>: Ձմռանը խազարներն ապրում են այդ երկու քաղաքներում, իսկ երբ դարուն է սկսվում, նրանք դուրս են դալիս տափաստանները և չեն հեռանում մինչև ձմռան գալը: Այդ երկու քաղաքներում կան մահմեդականներ և նրանք ունեն իրենց մզկիթները, իմամները, հավատազիրները (մուեզզին) և դպրոցները (քատաաիր):

Նրանց թագավորը՝ Իշան, ազդեցիկ անձանց ու բարեկեցիկներին պարտավորեցրել է ձիավորներ հայթսյթել, ըստ իրենց կարողության և սպրուստի հնարավորությունների: Ուազարներն ամեն տարի առչավում են պաճինականների դեմ:

Իշան անձամբ գլխավորում է արչավանքները և իր զորքերով դուրս է գալիս կռվի: Նրանց (ուազմիկները) շատ զեղեցիկ են: Երբ այդ զորքերը հարձակվում են որևէ մեկի վրա, լրիվ սպառազինությունամբ են գնում, հարուստ զարդարանքով, դրոշներով և պինդ զրահներով: [Իշայի] հեծելազորքը բաղկացած է տաս հազար ձիավորից, որոնց մեջ կան թև պարտադիր ծառայությունամբ թագավորից ուժեղ ստացող ուազմիկներ, թև հարուստների միջոցներով զինվող [ձիավորներ]: Երբ Իշան որևէ տեղ է գնում, նրա առջևից տարվում է մի տեսակ հովանոց դափի ձևով, որը կրում է մի ձիավոր: Ապա գալիս է Իշան, իսկ ետևից զորքերը՝ երբեք աչքերը չհեռացնելով այս հովանոցի վայլից: Եթե հաղթում ու ավար են վերցնում, հավաքում են ճամբարում և Իշան ընտրում ու վերցնում է իր ցանկացածը, իսկ մնացած ավարը բաժանվում է զորքի մեջ:

## ՍԱՐԻՐԸ

ԼՁ 147-149

Ուազարաց [երկրից] մինչև Սարիր տասներկու օրվա քայլելու ճանապարհ է տափաստանի միջով, իսկ հետո երեք օրվա ճանապարհ անցնում է բարձրաբերձ լեռների ու հովիտների միջով, մինչև հասնում է թագավորի ամրոցը, որը լեռան գլխին է, չորսով չորս փարսախ [մեծություն] և չրջապատված քարե պարսպով:

Թագավորն ունի ոսկե գահ (սարիր) և արծաթե գահ: Ամրոցի բնակիչներն ամենքը քրիստոնյա են, իսկ թագավորության մնացած բնակիչները բոլորն անհավատ (քաֆիր) են: Թագավորի իշխանություն տակ քսան հազար կիրճ կա, որտեղ տարբեր ցեղեր են ապրում և ունեն կալվածներ ու գյուղեր: Նրանք երկրպագում են չոր գլխին:

Երբ նրանց մոտ որևէ մեկը մեռնում է, [հանգուցյալին] դնում են պատգարակի վրա, դուրս բերում հրապարակ և այնպես թողնում են

Երևք օր՝ պատգարակի վրա: Ապա քաղաքի բնակիչները ղենք ու ղրահով, ձի Հեծած, դնում են հրապարակ. նիղակները ցցում են Հանգուցյալի դեմ, պտտվում պատգարակի շուրջը, նիղակներով սպառնում են, սակայն չեն խփում:

Հարցրեցի այդ արարքի մասին և նրանք պատասխանեցին, թե մեղ մոտ մի մարդ կար, որը մեռավ ու թաղվեց, սակայն երևք օր անց գերեզմանից ձայն լսվեց: Ուստի Հանգուցյալին երևք օր թողնում ենք և չորրորդ օրը վախեցնում ենք զենքով, որ եթե Հոգին գուրս եկած լինի, վերադառնա մարմինը: Այս սովորությունն արդեն երևք հարյուր տարի է գոյություն ունի:

Նրանց թագավորը կոչվում է Ավար: Նրա ամրոցի աջ կողմից ձգվում է մի ճանապարհ հսկա լեռների ու խիտ անտառների մեջ, որը տասներկու օր քայլելուց հետո հասնում է Ույզան<sup>45</sup> կոչված քաղաքը: Նրանք ունեն Ատրնեսահ (Ադարնարսի) կոչված մի թագավոր, որը երևք կրոն է դավանում: Ուրբաթ օրը ազդեցություն է մահմեդականների հետ, չաբաթ օրը՝ հրեաների հետ, իսկ կիրակի օրը՝ քրիստոնյաների հետ: Ամեն մի թագավոր, երբ իշխանություն գլուխ է անցնում, մտածում է, թե՝ ամեն մի կրոնի հետևող հավատում է իր կրոնին և թե իրն է ճշմարիտը ու իր կրոնից բացի բոլորը սուտ է, իսկ ես բոլոր կրոններն ունեմ, այնպես որ բոլոր կրոնների ճշմարտությունը հաղորդակից եմ:

Նրա քաղաքից տաս փարսախ հեռավորության վրա կա Ռանհիս կոչված քաղաքը, ուր մի հսկայական ծառ կա, որը ոչ մի պտուղ չի տալիս: Քաղաքի բնակիչներն ամեն չորեքշաբթի նրա վրա տեսակտեսակ պտուղներ են կախում, երկրպագում են, զոհեր մատուցում:

Սաբիրի թագավորն ունի մի ամրոց, կոչված Ալալ, կամ Ղումիկ: Սա անմատչելի է և այնտեղ կա թագավորի գանձարանը: Այդ բերդը նրան տվել է Անուշիրուանը:

## ԱՆՍԵ

Սաբիրի թագավորությունից դեպի ձախ դուրս գալով, երևք օր քայլելով կզնաս լեռներով ու մարգագետիններով, մինչև հասնես Ալանաց թագավորին<sup>46</sup>: Ալանաց թագավորն ինքը քրիստոնյա է, սակայն նրա թագավորության ժողովուրդը ընդհանրապես անհավատ է, կռապաշտ:

Ապա տաս օրվա քայլելու ճանապարհ կկտրես գետերի ու ծառերի մեջ, մինչև որ հասնես մի ամրոց, որը կոչվում է Դրունք Ալանաց<sup>47</sup> (Բար ալ-Լան), որը լեռան գլխին է: Լեռան ստորոտում կա մի ճանապարհ, իսկ շուրջը հսկա լեռներ են: Այս ամրոցի պարիսպը պահպանում է ամեն օր հազար մարդ նրա բնակիչներից, նշանակված լինե-

լով որպէս կայազոր գիշեր ու ցերեկ (Հսկելու):

Ալանները չորս ցեղից են բաղկացած: Պատիւն ու իշխանութիւնը պատկանում է այն ցեղին, որը կոչվում է Դահսաս: Ալանաց թագավորը կոչվում է Բաղաիր և այս անունը տրվում է նրանց ամեն մի թագավորի:

Ալ-Բար վալ-Արուար (Դարրանդ) քաղաքը Կովկաս լեռների գաղաթներից ձգվում է մինչև Խաղարաց ծովը և երեք մղոն խրվում ծովի մեջ: